

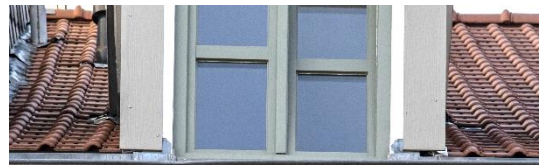

CRMS
KCML

Behoud van
het erfgoed
als bouwsteen
voor de toekomst

MEMORANDUM 2024-2029

Collegiaal goedgekeurd tijdens de plenaire vergadering van 17/01/2024

Van links naar rechts en van boven naar onder: voormalige zetel van de Bank Lambert (Séverin Malaud© urban.brussels) ; Panorama van de Kunstberg (Séverin Malaud © urban.brussels) ; Ter Kamerenbos (Schmitt-GlobalView © urban.brussels) ; Woning en atelier van de beeldhouwer Charles Samuel (A. de Ville de Goyet © urban.brussels)

Voorwoord

Het erfgoed heeft vele gezichten. De transversale en veelzijdige kijk van de KCML beperkt zich niet tot gevrijwaarde gebouwen en landschappen, maar richt zich ook op al het andere erfgoed en bij uitbreiding op de stad en haar wijken, haar ruimtelijke ordening en openbare ruimte, de natuur en het reliëf.

De KCML bundelt een breed spectrum aan vakgebieden met uiteenlopende invalshoeken en standpunten die aan bod komen in collegiale debatten. Die debatten vormen de basis van de veelzijdige expertise die de KCML verwierf op het vlak van erfgoedzorg. Erfgoedzorg omvat immers vele facetten en staat voor pedagogische en politieke uitdagingen die het louter vrijwaren en doorgeven aan de volgende generaties overstijgen. Om de gangbare opvattingen en traditionele concepten van erfgoedzorg te kunnen doorbreken, moeten de contouren en begrenzingen van dit erfgoed herbekeken worden. Alleen op die manier kan het erfgoed worden erkend als een belangrijke speler in het streven naar een duurzame ruimtelijke ontwikkeling van het Gewest.

Elk project moet van in een vroeg stadium en vanaf het vastleggen van het programma ook het erfgoed in kaart brengen. Idealiter wordt dit erfgoed ook tijdens elke volgende fase van het proces mee in rekening genomen. Interactie en begeleiding van de projecten en overleg met de aanvragers en de verschillende betrokken administraties is daarbij essentieel.

Binnen de administratie van urban.brussels werkt de KCML nauw samen met de Directies Cultureel Erfgoed en Stedenbouw. De projectvergaderingen, die bij de laatste hervorming van het BWRO werden ingevoerd, bieden de mogelijkheid om die uitwisseling uit te breiden tot de andere instanties die betrokken zijn bij het afleveren van de stedenbouwkundige vergunningen. **De KCML pleit ervoor om deze dialoog nog te verruimen. Wanneer projecten betrekking hebben op erfgoed is het aangewezen om hier alle actoren bij te betrekken die instaan voor de bevordering van architecturale en landschappelijke kwaliteit (wedstrijden, ontwerpend onderzoek...), voor de begeleiding van grootschalige ingrepen op het openbaar domein en voor de ruimtelijke ordening in het algemeen.**

Aan de vooravond van de verkiezingen wil de KCML deze boodschap meegeven. Ze vormt de kern van de aanbevelingen uit de verschillende krachtlijnen van dit memorandum:

- ① **Erfgoed op schaal van stad en landschap**
p. 6
- ② **Verder bouwen op en met erfgoed**
p. 8
- ③ **Erfgoed en klimaaturgentie**
p. 10
- ④ **Natuur en stad**
p. 12
- ⑤ **Erfgoed en normen**
p. 14

De KCML, collegiaal, onafhankelijk en multidisciplinair

Een collegiaal orgaan

Binnen de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) buigen experts uit verschillende vakgebieden zich vanuit hun praktijkervaring of hun onderzoeksveld over de erfgoedkundige aspecten van projecten. De Commissie is samengesteld uit achttien leden, benoemd door de Regering op basis van hun deskundigheid op het vlak van erfgoedbehoud. Twaalf leden worden voorgedragen door het Brussels Parlement en zes door de KCML.

De KCML omvat architecten en ingenieurs, historici en kunsthistorici, planologen, landschapsarchitecten en specialisten op het gebied van natuurlijk erfgoed en historische tuinen, restauratietechnieken, energieprestatie en archeologie. Onder haar leden bevinden zich ook juridische en economische experts.

De Commissie komt om de twee tot drie weken onder leiding van haar Voorzitter samen in plenaire vergadering om de aanvragen en dossiers die haar worden voorgelegd te onderzoeken. Ze vergadert in de lokalen van urban.brussels (Arcadiagebouw op de Kunstberg) in aanwezigheid van de waarnemers van de Directies Stedenbouw en Cultureel Erfgoed.

Elke adviesaanvraag wordt door een of meer leden van de Commissie onderzocht en tijdens de zitting ingeleid en toegelicht. Na debat en beraadslaging brengt de KCML haar adviezen collegiaal uit. Ze wordt hierin bijgestaan door een vast secretariaat dat deel uitmaakt van de Directie Cultureel Erfgoed. De (Adjunct-)Secretaris legt, samen met de Voorzitter, de agenda vast en ondertekent de adviezen.

Een onafhankelijk adviesorgaan

De KCML adviseert de Regering op haar vraag of op eigen initiatief over alle mogelijke aspecten van het onroerende erfgoed in het Brussels Gewest. Het grootste deel van haar opdracht bestaat erin collegiale adviezen uit te brengen over aanvragen voor werken aan beschermd erfgoed, erfgoed op de bewaarlijst of goederen in vrijwaringszones of opgenomen in de inventaris. De Commissie

adviseert ook in het kader van beschermingsprocedures of inschrijving op de bewaarlijst. Daarnaast brengt ze advies uit over de plannen voor erfgoedbeheer. Als het advies van de KCML gevraagd moet worden voor werken die betrekking hebben op gevrijwaarde delen (beschermd of ingeschreven op de bewaarlijst), is dat advies bindend en wordt het een “eensluitend advies” genoemd.

Door haar initiatiefrecht kan de KCML ook zelf een goed ter bescherming of inschrijving op de bewaarlijst voorstellen. Daarnaast kan ze haar ideeën en aanbevelingen overmaken aan de Regering en allerhande voorstellen formuleren over uiteenlopende erfgoedkundige thema's. De Commissie behoort ook tot de organen die op vlak van ruimtelijke ordening advies uitbrengen over de uitwerking van stedenbouwkundige plannen en verordeningen.

Een multidisciplinaire aanpak

De KCML is zich ten volle bewust van de noodzaak De KCML is zich ten volle bewust van de noodzaak om een geïntegreerde benadering na te streven. Dankzij haar multidisciplinaire samenstelling kan ze een breed spectrum aan dossiers behandelen en zich zowel uitspreken over de restauratie van een sgraffito in een herenhuis als de verlenging van de Noord-Zuid metrolijn. Ze evalueert de erfgoedkundige uitdagingen in het licht van alle stedelijke componenten en met aandacht voor zowel stedenbouw, stadslandschap en stadsvernieuwing, als milieubeheer, duurzaamheid, mobiliteit en energieprestaties. Kortom, ze streeft ernaar de sectorale benadering van dossiers te overstijgen.

Nota bene

Het BWRO legt de wettelijke termijn voor het uitbrengen van de adviezen van de KCML op 30 dagen. Dat volstaat echter niet voor omvangrijke en/of complexe dossiers die worden voorgelegd, met name de dossiers die betrekking hebben op grootschalige interventies en stadsprojecten (RPA, metro, GPDO...). Ook omwille van de specifieke werking van de Commissie en het vereiste quorum is het in bepaalde periodes moeilijk of zelfs onmogelijk het advies binnen de termijn van 30 dagen uit te brengen, met name tijdens de schoolvakanties.

→ Zie het advies KCML uitgebracht in 2019 over de [hervorming van het BWRO](#).

De meer dan 10 000 adviezen uitgebracht door de KCML sinds 2004 zijn beschikbaar op haar website:

<https://kcml.brussels/adviezen>

Het aantal uitgebrachte adviezen neemt voortduren toe, zeker ook in de “tweede kroon” waar het erfgoed steeds beter in kaart gebracht en erkend wordt. De bovenstaande kaart is dan ook evolutief en wordt stelselmatig aangevuld.

Erfgoed op schaal van stad en landschap

Het Brussels Gewest telt vele opmerkelijke erfgoedgehelen, historische wijken, landschappen en stadsgezichten, die in al hun diversiteit bepalend zijn voor de identiteit en de samenhang van het stadslandschap. In het licht van de uitdagingen voor de stad van morgen, is het onontbeerlijk om het Brusselse landschap als één samenhangend systeem te benaderen en de stedelijke morfologie, haar gebouwen en natuurlijk erfgoed te beschouwen als een intens verknoopt en evolutief geheel.

Uitdagingen op gebied van milieu, de overgang naar nieuwe manieren van wonen en werken en het streven naar duurzame mobiliteit en een betere levenskwaliteit in de stad bieden kansen om wijken met erfgoedwaarde, de stedelijke morfologie, de landschappen en uitzichten te herwaarderen. Het (h)erkennen en benutten van de troeven van de bestaande omgeving en van de historische gelaagdheid vormen op hun beurt een boeiende invalshoek voor stadsontwikkeling.

Een betere erkenning van het erfgoed op schaal van het Gewest en het landschap draagt bij aan de opwaardering van de wijken en van de stedelijke composities die zo bepalend zijn voor de identiteit van het Brussels Gewest en voor de kwaliteit van de stedelijke leefomgeving.

Ondanks een hernieuwde belangstelling voor stadslandschappen en de bijzondere zichtrelaties waarmee ze doorweven zijn, stelt de KCML vast dat vele projecten nog onvoldoende rekening houden met de bestaande Brusselse landschappen: onoordeelkundige verhogingen van traditionele gebouw- en woningtypologieën, ongenueanceerde opschaling van bestaande gabarieten, versperping van structurerende stadsgezichten, versnippering van landschappen, het uitwissen van de historische vormen en het verstoren van de compositie van opmerkelijke openbare ruimten... alle zijn het ingrepen die de landschappelijke coherentie van dreigen te verstoren

Het is essentieel om de landschappelijke dimensie, met al haar stedelijke en natuurlijke componenten, mee te nemen in het stadsproject en hierin te verweven. Dit vergt een stadsplanning die ook op

erfgoed is gestoeld. Landschappen en stedelijke vormen zijn immers wezenlijke onderdelen van het erfgoed en behoren tot de meest duurzame componenten van de stad. Doelstelling is niet om alles per se te behouden, maar wel om wijzigingen en vernieuwingen op een coherente manier door te voeren, zonder de samenhang van het geheel in het gedrang te brengen. Dit vereist een nieuwe kijk op stadsontwikkeling en waar nodig de aanpassing van de bestaande instrumenten voor stadsplanning of de ontwikkeling van nieuwe maatregelen.

Voorstellen

Concreet stelt de KCML volgende maatregelen voor:

- de erfgoedbenadering integreren in de territoriale uitdagingen op schaal van het Gewest ; een kader uitbouwen om de impact te meten van bepaalde projecten op het stadslandschap en op de belangrijkste (erfgoed)zichten en perspectieven van de stad.
- online tools ontwikkelen zoals een gewestelijke kaart van de te vrijwaren (historische en nieuwe) zichtkegels ; de stadslandschappen en openbare ruimten inventariseren en hun respectievelijke typologieën en erfgoedwaarde identificeren .
- aangepaste vrijwaringsmaatregelen ontwikkelen voor wijken met bijzondere erfgoedwaarde ; de bestaande instrumenten (zoals BPA of GZSV) aanpassen en aanvullen met specifieke maatregelen gericht op het behoud van de stedelijke vormen en hun onderlinge samenhang.
- de bestaande inrichting naar waarde schatten bij ontwerpen voor de herinrichting van de openbare ruimte : onderhoud of hergebruik in situ aanmoedigen van bestaande vormen en materialen en (→ as ③). Door die aanpak toe op schaal van de stad een laboratorium van ‘good practices’ uitbouwen.
- de samenwerking bevorderen tussen de erfgoedsector en de actoren voor stadsplanning en -ontwikkeling (Urban.brussels, Brussel Mobiliteit, Perspective.brussels, BMA, Leefmilieu Brussel, Citydev, MSI.brussels, MIVB, gemeenten) en op die manier grote stedenbouwkundige en mobiliteitsprojecten kaderen in een systemische visie die meer rekening houdt met het erfgoed.
- de KCML raadplegen in het kader van het onderzoek naar de programma’s voor stedelijke herwaardering.

- De KCML is zeer begaan met het behoud van stadsgezichten en -landschappen . Voor meer info over haar inspanningen op die vlak zie : *Erfgoed Brussel*, nr. 36, « Stadsgezichten ».
- In haar advies over de nieuwe metrolijn Noord pleit de KCML voor het behoud van het natuurlijke erfgoed van de Rigasquare en van het monumentale perspectiefzicht van de Huart Hamoiriaan. → [Zie advies online](#)

Links en bronnen:

- In 2022 stelde de KCML de bescherming voor van 3 neoclassicistische stadslandschappen: het [Barricadenplein](#), de [Coppensstraat](#) en de [Begijnhof - Groot Godshuiswijk](#)
- Thematische fiche KCML « De openbare weg erkennen als erfgoed». → [Link](#)
- *Le paysage urbain néoclassique à Bruxelles Pentagone*, studie KCML 2019. → [Link](#)
- *London View Management Framework* (2012) → [Link](#)

Verderbouwen op en met erfgoed

Het behoud en de overdracht van erfgoed vereisen aanpassingen in lijn met de veranderende behoeften van onze tijd en van de komende generaties. De KCML wil een constructieve bijdrage leveren om op een betekenisvolle manier verder te bouwen aan de stad van morgen en nieuwe ingrepen mee begeleiden om een kwalitatieve nieuwe 'laag' toe te kunnen voegen aan wat al bestaat. Door het erfgoed ook vandaag een betekenis te geven en doelgericht te (her)bestemmen, behoudt het zijn maatschappelijke relevantie.

Om verder te bouwen aan de stad moet oordeelkundig bepaald worden wat behouden moet blijven, wat vernieuwd kan worden en waar ruimte is voor hedendaagse interventies. Hiervoor is inzicht nodig in de bestaande stad en haar componenten: een goed begrip van de bouwgeschiedenis en de ruimtelijke en materiaaltechnische kenmerken is cruciaal om de erfgoedwaarde, authenticiteit en integriteit te evalueren en het potentieel van een goed te (h)erkennen.

Die aanpak verhindert niet dat de nieuwe 'laag' leesbaar, innovatief of gedurfd kan zijn. Het vakmanschap van de ontwerper (architect, landschapsarchitect, stadplanner, kunstenaar, enz.), de omkadering van bij aanvang door de verschillende instanties voor erfgoed en stedenbouw en een constructieve dialoog tussen alle betrokkenen bevorderen juist creatieve oplossingen. De uitdaging is het vinden van de juiste balans tussen strikt erfgoedbehoud en uitgesproken eigentijdse architectuur. Het gepaste antwoord is in de praktijk vaak genuanceerd en subtiel.

Het huidige duurzaamheidsvraagstuk pleit op zijn beurt voor een aanpak die vertrekt van het intelligent en creatief omspringen met de bestaande bebouwing. Dit vertaalde zich al in enkele strategische keuzes, met name in het ontwerp van de nieuwe gewestelijke stedenbouwkundige verordening 'Good Living', waarin deze strategie duidelijk werd opgenomen. De KCML pleit voor een systematische uitbreiding

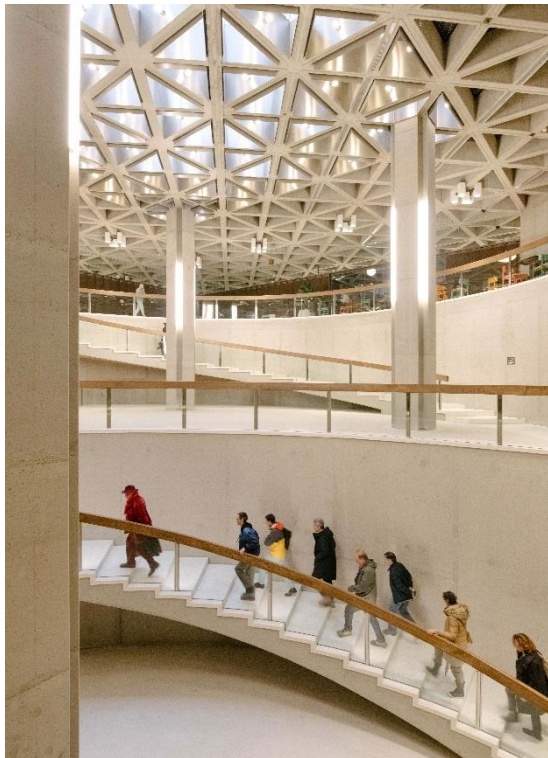
van deze duurzame aanpak tot de publieke ruimte: ook bij de heraanleg van straten en pleinen moet men de bestaande elementen optimaal benutten en herwaarderen om erop verder te kunnen bouwen. Deze duurzame aanpak laat toe een juist evenwicht te vinden tussen enerzijds de erfgoedwaarde en het potentieel van de plek en de hedendaagse noden op het vlak van mobiliteit, vergroening en toegankelijkheid anderzijds.

Het advies van de KCML wordt zowel gevraagd over gevrijwaard erfgoed (beschermd en ingeschreven op de bewaarlijst) als over erfgoed gelegen in vrijwaringszones en/of opgenomen in de inventaris. De vergunningsaanvragen voor die niet beschermde goederen betreffen ongeveer twee derde van de adviezen van de KCML. Deze omvatten zowel renovaties, als het uitbreiden of verhogen van bestaande gebouwen en sloop- en nieuwbouwprojecten. De KCML stelt regelmatig vast dat in de ontwerpen voor niet-beschermd erfgoed het evenwicht ontbreekt tussen enerzijds het behoud van de erfgoedwaarde en, anderzijds, de kwaliteit en de schaal van de hedendaagse interventies.

Voorstellen

Om hedendaagse ingrepen te bevorderen die zowel kwalitatief zijn als rekening houden met het (al dan niet gevrijwaarde) erfgoed (bebouwing, stedelijke vormen openbare ruimte, groen, enz.), formuleert de KCML volgende voorstellen:

- de KCML vooraf gericht raadplegen, met name vóór de publicatie van projectoproepen of wedstrijdbestekken en meer bepaald over: het bepalen van het programma, de kwalificaties en aanwezigheid van erfgoedexpertise bij de kwalitatieve selectie van het adviesbureau, de methodologie van de voorstudies.
- de mogelijkheid formaliseren om de KCML collegiaal te raadplegen alvorens de wedstrijdjury's georganiseerd worden.
- in de vergunningsaanvragen de doelstelling inbouwen op de bestaande bebouwing samen met zijn onmiddellijke omgeving en de bestaande openbare ruimte te documenteren en te evalueren: (bouw)historisch en materiaal technisch onderzoek, diagnosestelling, waardebeoordeling en evaluatie van de bestaande bronnen en hun potentieel met het oog op herbruik (in situ). Op basis van die kennis de nodige aanpassingen, wijzigingen en/of hedendaagse toevoegingen bestuderen en motiveren.

- Bij de herbestemming en restauratie van de voormalige Royale belge werd een nieuwe circulatiekern toegevoegd die met veel zorg in het bestaande gebouw geïntegreerd werd. → [zie advies online](#)
- De KCML sprak zich enthousiast uit over de 'zwevende' verhoging van het pand aan de Generaal Jacqueslaan 26 : dit ontwerp is volgens haar origineel en gedurfd, maar ook passend in deze specifieke context van een laag pand dat zit geprangd tussen twee hoge gebouwen → [zie advies online](#)
- Voor de toegang tot het park van Thurn & Taxis werd een hedendaagse helling toegevoegd ter hoogte van de Demeerbrug. Die brug werd op haar beurt gerestaureerd → [zie advies online](#)

Erfgoed en klimaaturgentie

Het erfgoed is een onvervangbare hulpbron en een krachtige hefboom om de uitdagingen aan te gaan op het vlak van klimaatverandering. Dat hoeft geenszins te leiden tot de aantasting van de typologie van de tienduizenden gebouwen met erfgoedwaarde die het Brusselse landschap vormgeven en waarvan de meeste niet beschermd zijn. Hiertoe is echter een ruime en genuanceerde benadering op van het erfgoed in al zijn dimensies, of het nu om bebouwing of openbare ruimte gaat.

Het is hoog tijd om erfgoed te beschouwen als een duurzame bron met een hoogenergetisch potentieel dat veel verder rijk is dan enkel het recupereren of exploiteren van de materialen.

Aanpassingen aan het bestaande erfgoed worden vanzelfsprekend niet uitgesloten, zeker niet wanneer ze gericht zijn op het isoleren, afdichten, ventileren en verbeteren van het binnenklimaat. Daarbij moet echter ook de werkelijke meerwaarde en de reële kostprijs voor het milieu in kaart worden gebracht. De circulaire economie moet ook voldoende gericht zijn op het *in situ* behoud van de bestaande hulpbronnen en erfgoedelementen, vooraleer ze in omloop worden gebracht. Ook alternatieve oplossingen moeten bestudeerd worden: zo kunnen wijzigingen van onze dagelijkse gewoonten en gedrag ook een deel van de oplossing zijn.

Die aanpak is nodig om het behoud van onze stadslandschappen te verzekeren. Zonder een genuanceerde strategie dreigen die landschappen immers aangetast te worden en hun referentiepunten, die het geheugen van de stad verankeren, te verliezen.

Toch worden de vrijwaring van erfgoed enerzijds en klimaatdoelstellingen anderzijds in de praktijk nog te vaak als onverenigbaar beschouwd en ontbreekt de nuance die nodig is om de juiste balans te vinden tussen beide.

De ingrepen en financiële stimulansen zijn bovendien gebaseerd op theoretische modellen en berekeningen die worden toegepast op individuele gebouwen en uitgaan van standaard-gedragingen. Het werkelijke energieverbruik in bestaande

gebouwen wordt overschat en de modellen houden geen rekening met uiteenlopende gebruiksscenario's noch met specifieke constructieve kenmerken of planindeling naargelang de typologie van de bebouwing. De resultaten van de berekeningen wijken vaak sterk af van de werkelijke meterstanden wat dan weer leidt tot zeer ingrijpende verbouwingen die zowel ten koste van het erfgoed gaan als wegen op het milieu.

De overgang naar een duurzame circulaire bouwconomie is intussen een politieke doelstelling geworden. In veel gevallen omhelst dit een proces van afbraak van materialen om ze elders te hergebruiken, eerder dan van behoud ter plaatse. Ook in grootschalige projecten die inzetten op renovatie hebben afbraakwerken nog een belangrijk aandeel, met name van niet-structurele elementen en materialen.

Richtlijnen om bij het ontwerpen uit te gaan van herbruik van bestaande elementen zijn dus noodzakelijk en moeten ook toegepast worden op de openbare ruimte : hier gaan de projecten nog al te vaak uit van een tabula rasa en volledige vernieuwing, zonder behoud of hergebruik.

Voorstellen

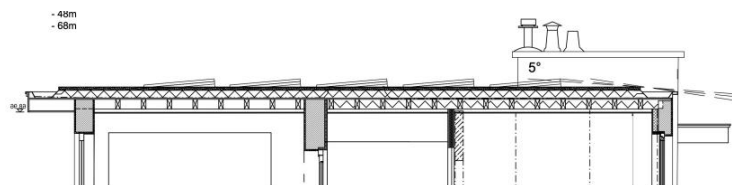
In het bijzonder voor het niet-ge vrijwaarde erfgoed dat essentieel is voor de diversiteit en de samenhang van het Brusselse stadslandschap:

- de werkelijke winst en verbruik op het vlak van energieverbruik van gebouwen na een energetische gerenoveerd meten en vergelijken met de theoretische cijfers van de EPB-berekeningen ; de methode testen op een aantal zorgvuldige geselecteerde controlegebouwen die representatief zijn voor de verschillende typologieën.
- de technische en wetgevende aspecten uitbreiden (inclusief in studies en effectrapporten) samen met de financiële stimulansen (subsidies) van het EPB-kader : andere actiemogelijkheden invoeren dan enkel diegene die betrekking hebben tot de buitenschil. Hierbij kan gedacht worden aan: vermindering van het energieverbruik door het wijzigen van het gebruik van gebouwen (praktijken, gedrag), beter benutten van de interne ruimtelijke organisatie van gebouwen en hun fysieke kenmerken in functie van hun type, locatie en omgeving, het benutten van de voordelen van bestaande gebouwen op het gebied van o.a. zomercomfort,...; Criteria opstellen om het (onomkeerbaar) verlies te evalueren dat verbouwingen en sloop te weeg brengen aan het gebouw en zijn omgeving.

- De circulaire economie verder aanmoedigen en uitbreiden met de openbare ruimte en daarbij **behoud in situ en onderhoud** voorrang geven op recyclage na afbraak en verplaatsing.
- de duurzame doelstelling van "Good Living", waarbij de (gedeeltelijke) afbraak van gebouwen de uitzondering vormt en pas mogelijk wordt na een zorgvuldige afweging van de belangen, uitbreiden met de openbare ruimte en toepassen op schaal van het Gewest.
- oplossingen voor "energie- en erfgoedbehoud" als doelstelling opnemen in klimaatactieplannen (KAP), naar het voorbeeld van de initiatieven genomen in het kader van Renolution.
- sensibiliseringscampagnes op touw zetten om de interactie tussen energie en erfgoed te bevorderen, zoals een prijs voor 'voorbeeldprojecten', opleidingen voor de actoren (EPB-adviseurs, projectontwikkelaars, aannemers, enz.), inrichten van cursussen in scholen en universiteiten. Nieuwe beroepen en/of vaardigheden stimuleren gericht op de koppeling van erfgoed en duurzaamheid. Een partnerschap tot stand brengen tussen de KCML en het Brussels Comité van Klimaatexperten.

Liens et ressources utiles

- Wereldprogramma voor onderzoek en actie op het gebied van cultuur, erfgoed en klimaatverandering → [Link](#).
- Slow Heat-project : legt de kloof bloot waarbij eenzelfde huis afhankelijk de evaluatie volgens het standaard EPB-protocol of het reële verbruik verschillend beoordeeld wordt. → [Link](#).
- INTERREG-project DEMI MORE ("Demonstratie van energie-efficiëntie door meting en innovatie geeft meer"). → [Link](#).
- P-RENEWAL onderzoeksproject: Energierenovatie van vooroorlogse erfgoedgebouwen in Wallonië. → [Link](#).
- EN 16853: Behoud van cultureel erfgoed - Behoudsproces - Besluitvorming, planning en uitvoering (2017); EN 16883 Richtlijnen voor het verbeteren van de energieprestatie van historische gebouwen (2017); VDI 3817 Gebouwenteknik in beschermde en historische gebouwen (2010); CIBSE Guide to building services for historic buildings, Sustainable services for traditional buildings (2002).
- De behoefte aan een geïntegreerde doelstelling "erfgoed en duurzaamheid" op stadsniveau werd benadrukt in een onderzoek dat in 2013 werd uitgevoerd door APUR naar de energieprestaties van bestaande woongebouwen in Brussel. Deze verkennende studie met een beperkte steekproef verdient het om te worden voortgezet en geactualiseerd. → [Link](#).
- Nathan Van Den Bossche, *Energetische renovatie van historische waardevolle gebouwen*, UGent.

- De Moderne Wijk in Sint-Agatha-Berchem ondergaat een grootschalige renovatie- en restauratiecampagne, inclusief het verbeteren van de energieprestatie en de plaatsing van fotovoltaïsche panelen op de daken. Alle interventies zijn subtiel uitgewerkt, met eerbied voor de erfgoedkundige kwaliteiten van de het geheel. → [Zie advies online](#)

Natuur en stad

De natuur in al haar vormen is een essentiële component van stedelijke erfgoed. Zoals het gebouwde erfgoed is het een van de basiselementen van de levenskwaliteit van de stad. Het biedt uitzonderlijke troeven voor de sociale en ecologische uitdagingen die het Brusselse stadsgewest moet aangaan (afkoeling, CO₂-reductie, regenwaterbeheer, ontspannings- en rustplekken creëren...).

Ook in de stad vormt de natuur een globaal en geïntegreerd systeem waarbij alle elementen - het groene en blauwe erfgoed, de bodem, het reliëf en de fauna – onderling zijn verbonden en elkaar in balans houden.

Het behoud en aangepast beheer van de bestaande groene ruimten zijn van cruciaal belang om dat systeem te handhaven. De aanleg van nieuw groen biedt dan weer kansen om het systeem te versterken en ontbrekende schakels aan te vullen. Het ondoordacht wijzigen of wegnemen van de niet-hernieuwbare schakels van dit systeem zal het ecologische evenwicht verstoren. De KCML is ervan overtuigd dat de natuur meer ruimte moet krijgen in de duurzame stad van morgen. Dat kan door de onbebouwde ruimte optimaal te benutten voor de

doordachte aanplanting van nieuw structurerend en 'veerkrachtig' groen.

De kennis en het begrip van de historische lay-out en van de evolutie van de plek moeten hierbij een leidraad vormen. De beproefde formules die toegepast werden bij de aanleg van historische parken, laanbomen, pleinen en pantsoenen, voortuinen en binnenterreinen vormen daarbij een rijke inspiratiebron. Ook de grote variatie aan planten- en boomsoorten van de historische beplantingsschema's, kan waardevolle denkpistes aanleveren in het licht van de klimaatopwarming.

De historische groene ruimten werden doorgaans geconcipeerd vanuit een lange termijnvisie, een landschapsbewustzijn en een ecologische aanpak *avant la lettre*. Ze ondersteunen en versterken de stedelijke vormen, die op hun beurt standvastige en duurzame componenten van de stad vormen.

De KCML stelt vast dat de bestaande natuurlijke structuur van de stad nog steeds bedreigd wordt. Groene ruimten verdwijnen en er gaat onvoldoende aandacht naar het structureel vergroenen van de niet bebouwde ruimte. Parken met erfgoedwaarde staan onder druk van een toenemend aantal en steeds grotere evenementen die onherstelbare schade toebrengen aan fauna en flora door bodemverharding, geluids- en lichtpollutie, ...

Nog te vaak worden binnenterreinen en voortuinen – de essentiële groene en koelte-eilanden die de perceelstructuur van de stad ondersteunen – verhard of hun volgroeide beplantingen vervangen door boven- en ondergrondse constructies opgesmukt met slechts een oppervlakkig laagje groen¹.

- Natuurlijk erfgoed op de speelplaats van het Linthout-scholencomplex (Voormalige meisjesschool nr. 11 en jongensschool nr.13), Roodebeeklaan te Schaarbeek. De KCML verzette zich met klem tegen het rooien van deze bomen.
→ [Zie advies online](#)

De doelstelling van de vele initiatieven voor stadsvergroening is positief maar de projecten zijn nog onvoldoende ingebed in het globale systeem. De projecten beginnen vaak met een tabula rasa van de bestaande beplanting. Ze houden onvoldoende rekening met de schaal en de morfologie van de stad, en bieden weinig kansen voor de ontwikkeling van robuust en duurzaam groen. De focus wordt in vele gevallen gelegd op een 'snel visueel effect' en op de 'signatuur' van het ontwerp, eerder dan op leesbaarheid en ondersteuning van de stedelijke structuur.

Voorstellen

Concreet stelt de KCML voor om:

- het nog bestaande groen en de onverharde ruimten (in volle grond) maximaal en in optimale omstandigheden te behouden. Deze doelstelling daadkrachtiger aanpakken door ze systematisch op te nemen in stedenbouwkundige voorschriften en plannen en in de evaluatie van vergunningsaanvragen.
- bij het vergroenen van het openbaar domein, de historische toestand en de evolutie van de plek systematisch documenteren (verplicht onderdeel van de vergunningsaanvraag) en die informatie (compositie, variatie aan plant- en boomsoorten (ook de uitheemse in sommige gevallen), materialen...) meenemen in de ontwerpen.
- natuur- en erfgoedbeheer als één geheel beschouwen door de Beheersplannen voor Natuur en Erfgoed aan elkaar te koppelen en op die manier te evolueren naar klimaatrobuuste parken zonder verlies aan erfgoedwaarde.
- de druk op de (historische) parken en groene ruimten wegnemen door in het Brussels Gewest een evenementen- en recreatiezone aan te leggen voor het organiseren van grote feesten, culturele evenementen en ceremonies, en dat op een reeds verhard terrein, weg van de bewoning (naar het voorbeeld van Spoor Oost in Antwerpen, *Tempelhofer Feld* in Berlin, *les Nefs* in Nantes).
- het gebruik van historische parken afstemmen op hun specifieke kenmerken en hun initiële functies, zoals wandelen, zachte recreatie en rust bieden, voorrang geven op evenementen.
- de projecten voor vergroening systematisch beoordelen op hun waarde voor het totaalsysteem door hun globale impact op de verschillende schaalniveaus te evalueren (*think global , act local*) en door ontbrekende schakels te herstellen of aan te vullen.
- de bestaande instrumenten voor evaluatie en beoordeling (MER, ...) aanpassen en waar nodig nieuwe tools ontwikkelen die de reële waarde weergeven van de bestaande natuurlijke elementen ten overstaan van de geplande ingrepen.

1 - Verslag over de staat van de natuur in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel Leefmilieu, 2022, p.10. ; en *Focus nr 42 – De Brusselse Privétuinen*, BISA, 2021: Elk jaar neemt het aandeel groene ruimten eaf in het Gewest, met name in de Tweede Kroon (tussen 2016 en 2020 verdween er 18 ha aan groene oppervlakte).

- Fase III van het Koning Boudewijnpark te Jette.

Erfgoed en normen

Het is zeker mogelijk om normvereisten en erfgoedzorg met elkaar te verenigen. Dit werd in het Brussels Gewest bijvoorbeeld aangetoond met het behoud van oude liften. Voor de KCML is het vanzelfsprekend dat erfgoed toegankelijk moet zijn zonder beperkingen, en dat het voor iedereen bruikbaar, veilig en comfortabel moet zijn. Zij pleit voor het zoeken naar en integreren van hoogwaardige uitrustingen- en aanpassingen die de specifieke eigenschappen van al dan niet beschermd erfgoed behouden. Doel is om bij waardevol erfgoed dezelfde finesse aan de dag te leggen als in het oorspronkelijke ontwerp en ingrepen door te voeren die de intrinsieke kwaliteiten van het goed evenaren.

Zo is de KCML ervan overtuigd dat de erfgoedwaarde van een goed kan verzoend worden met de eisen van de brandweer (DBDMH). De maatregelen op het vlak van brandveiligheid garanderen niet alleen de veiligheid van personen garanderen, maar dragen ook bij tot de bescherming van het erfgoed zelf, op voorwaarde dat ze zorgvuldig geïntegreerd en blijvend zijn.

Volgens de KCML moet alle ingrepen die nodig zijn om erfgoed in overeenstemming te brengen met de normen heel gericht worden uitgewerkt, op maat van de specifieke kenmerken van het goed.

Het steeds opnieuw en ongenueanceerd aanpassen van oude gebouwen aan de normen verhoogt het risico op het verdwijnen van 'klein erfgoed' dat zo essentieel is voor de identiteit en de specificiteit van de Brussels bebouwing. Zo wordt de typologie van het Brusselse huis met drie aangrenzende kamers bedreigd door het standaardiseren van toegangsdeuren, trappenhuizen, schrijnwerk, vloeren en plafonds, ... om te voldoen aan de opgelegde eisen voor brandcompartimentering.

Door begeleiding en overleg kunnen oplossingen kunnen gevonden worden op maat van het erfgoed. Tal van projecten voor gevrijwaard erfgoed tonen aan dat er passende alternatieven gevonden kunnen worden, mits de vraagstelling verfijnd wordt en voldoende technische creativiteit aan de dag wordt gelegd.

De ervaring met dergelijke projecten en de adviezen die de KCML hierover uitbracht, tonen ook aan dat

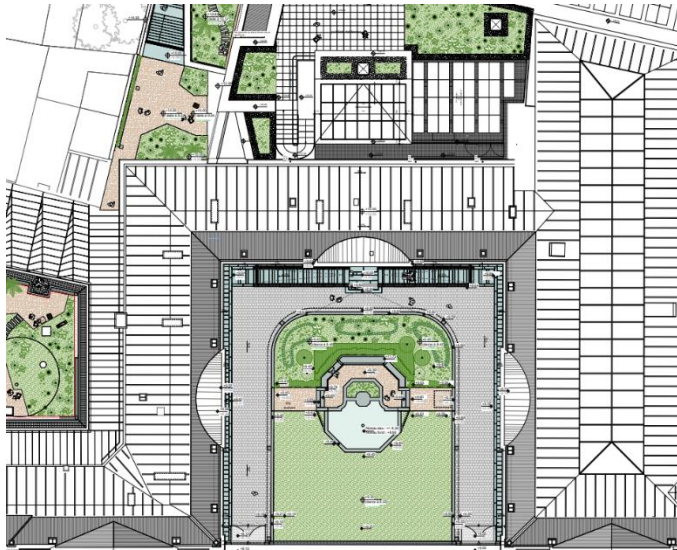
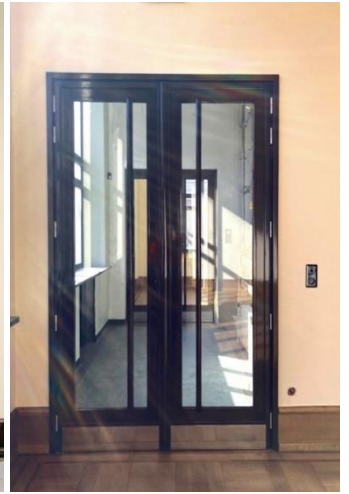
projecten die van bij aanvang mede aangestuurd worden meestal leiden tot een mooi resultaat dat aan de verwachtingen van zowel gebruikers als erfgoedzorgers voldoet. Dit blijkt onder meer uit de oplossingen die al gevonden werden om bepaalde monumenten toegankelijkheid te maken voor mensen met een beperking.

De toepassing van de norm en de afwegingen die in dit kader worden gemaakt, mogen echter niet zwart-wit zijn. Er moet ruimte zijn om de normen op een beredeneerde wijze toe te passen zodat het historische karakter en de erfgoedwaarde niet verloren gaan. In bepaalde gevallen vergt dat ook een aanpassing van het initieel voorziene programma.

Zo'n genuanceerde aanpak maakt het mogelijk om voor erfgoed de normen zo goed mogelijk toe te passen, zonder per se exact hetzelfde niveau te moeten behalen als bij nieuwbouw is vereist.

Voorstellen van de KCML

- overleg aanmoedigen tussen alle actoren zodat bijsturing mogelijk is van in de aanvangsfase van het project : zo kunnen de brandweer en/of de verenigingen voor de bescherming van PBM worden betrokken bij voorbereidende vergaderingen, wanneer het naleven van de normen mee bepalend is voor het ontwerp. Het principe van overleg en van de integratie van erfgoedoverwegingen in de toepassing van normen opnemen in het BWRO en Good Living.
- inzake brandveiligheid, de compartimenteringsplannen (met impact op bestaande erfgoedelementen) en de plaatsing van installaties (zoals detectie- en rookafzuigsystemen) opnemen in de documenten van de projectvergaderingen.
- het advies van de brandweer (DBDMH) inwinnen alvorens de aanvraag van stedenbouwkundige vergunning wordt ingediend.
- voorbeelden bundelen van 'good practices' op het vlak van erfgoed en normen / toegankelijkheid en deze voorbeelden selecteren in overleg met de brandweer, vertegenwoordigers van PBM's, enz.
- opteren voor kwaliteitsvolle installaties en uitrustingen en daarbij, in overleg met de erfgoedexperten, de bestaande elementen maximaal benutten in plaats van te opteren voor gestandaardiseerde oplossingen.
- bovenstaande aanbevelingen integreren in de bestekteksten van openbare aanbestedingen.

- Om de toegang te verzekeren voor personen met een beperking voorziet het *Théâtre des Martyrs* de plaatsing van een discrete vloerlift die in het trottoir is ingewerkt. Een raamopening wordt omgevormd tot deuropening met behoud van de onderverdeling van het raamkader en van de gevel- en pleinordonnantie.
→ [Zie advies online](#)
- Bij de renovatie/restauratie van het gemeentehuis van Vorst werden de bestaande houten deuren aangepast om te voldoen aan de norme EI30. → [Zie advies online](#)
- In het Koninklijk Conservatorium wordt de toegankelijkheid verbeterd door volgende ingrepen in de binnenkoer: het hardstenen perron wordt iets naar voren gebracht en ontdubbeld met een zonder aan de symmetrie te raken.
→ [Zie advies online](#)

<https://kcml.brussels/>

Herkmost van de foto's en afbeeldingen:

- As 1 : A. de Ville de Goyet © urban.brussels / A. de Ville de Goyet © urban.brussels / Schmitt-GlobalView © urban.brussels.
- As 2 : Jules Toulet © urban.brussels / A. de Ville de Goyet © urban.brussels / Séverin Malaud © urban.brussels
- As 3 : © Karbon' - Architectures Parallèles - Label Architecture / © Maxime Vermeulen
- As 4 : © Jo Voets / © Bruxelles Environnement - Leefmilieu Brussel
- As 5 : Martelaarsplein: document uit het aanvraagdossier, © ABR / Gemeentehuis van Vorst : © CRMS / Koninklijk Muziekconservatorium : © Origin, A2RC, FWW, Eole ; © Google